

ЦЕГЕЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО В МОНАСТИРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ КИЇВЩИНИ (XIX - поч. XX століть)

Питання розвитку промисловості та цегельного, виробництва зокрема в дореволюційний період, висвітлено недостатньо ні в історичній, ні в економічній літературі. Господарська діяльність православних монастирів заслуговує уваги дослідників із ряду причин: у силу унікальності прикладу колективного господарювання в капіталістичних умовах; для відображення господарства регіону в цілому та для пошуку засобів існування сучасних монастирів. Один із напрямів господарської діяльності монастирів Київщини у XIX ст. становило цегельне виробництво.

Наявність цегельного виробництва при відомих монастирях імперії (Соловецькому, Валаамському і т.д.) засвідчена в працях відомих російських дослідників, таких як Д.І. Ростиславов “Опыт исследования об имуществе и доходах наших монастырей” [1], В.А. Федоров “Русская православная церковь и государство. Синодальный период (1700-1917)” [2, 75-76] та ін. Подібні згадки про монастирі Київщини зустрічаємо в роботі Ю.Ю. Мариновського “Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 р.” [3] та О.П. Крижанівського “Церква у соціально-економічному житті Правобережної України (XVIII - перша пол. XIX ст.)” [4].

Фіксуючи в монастирях регіону виробництво цегли, ми наголошуємо на наявності **промислового** виробництва. Під терміном “промисловість” у широкому розумінні маємо на увазі господарську діяльність людини, спрямовану на вироблення, перетворення та переміщення матеріальних предметів. Дореволюційні джерела розподіляють промисловість на три галузі: сільськогосподарську, добувну, обробну та гірничу. У вузькому значенні “промисловість” означає обробну промисловість, тобто перероблення сировини в предмети, готові до вжитку [5]. Виходячи з вищесказаного, ми можемо говорити про наявність у монастирських господарствах сільськогосподарської та переробної промисловості.

Виробництво товарної продукції у монастирських стінах мало стало традицію. Воно обумовлювалось історичними передумовами, внутрішніми традиціями та організаторськими здібностями настоятеля.

У XVIII - на початку XIX ст. основним будівельним матеріалом у регіоні слугувала деревина. Саме тому виробництво цегли не набувало значного розмаху. Підтвердження цієї думки знаходимо в праці О.П. Крижанівського [4, 54]. Перші згадки про виробництво цегли при монастирях пов'язані з будівництвом цегляних, “кам'яних” храмів і датуються початком XIX ст. Так, у 1803 році Мотронинський Троїцький монастир для будівництва нової церкви підписав договір з майстром А. Чеменком про виготовлення 93 тис. штук цегли за 372 руб. асигнаціями [4, 170; 6,19].

Подібне цегельне виробництво діяло впродовж 1839 - 1844 рр. при Лебединському Миколаївському монастирі і було пов'язане з будівництвом “кам'яного” храму, дзвіниці та загорожі [7, 716]. Очевидно, ці виробництва мали тимчасовий характер.

У більшості випадків виробництво цегли стимулювалось власними потребами в будівельному матеріалі. Схема будівництва цегельного заводу зводилась до укладання контракту з майстром, де зазначались умови будівництва горна та накриття для виробництва цегли-сирцю. Визначались умови найму робітників, права та обов'язки майстра-підрядчика і вимоги щодо якості цегли. Після підписання контракту майстер зі своїми робітниками розпочинав будівництво необхідних споруд на задалегідь визначених монастирських глинищах.

Як правило, цегельні заводи будували якнайближче до обителі, щоб максимально зменшити витрати на транспортування цегли. Про вартість транспортування свідчить приклад Жаботинського монастиря, який для будівництва “просфорні” у 1870 р. платив за доставку з власного заводу випаленої цегли на відстань близько 1 км по 70 коп. сріблом за кожен тисячу [8, арк 1].

У разі недотримання підрядчиком умов контракту, монастир шукав

іншого майстра. Пошук майстра був украй відповідальною справою, оскільки від його кваліфікації залежало річне виробництво будівельного матеріалу для обителі. Некваліфікований підрядчик позбавляв монастир частини запланованих прибутків, що іноді траплялось. Так, біля Жаботинського монастиря черкаський міщанин Г. Задувайло у 1872 р. зобов'язався побудувати піч і виробити 200 тис. штук цегли. Але ні кількість, ні якість цегли не відповідала вимогам монастиря [9, Арк. 1–2].

Власні цегельні були в Жаботинському Онуфріївському, Мошногірському Вознесенському, Корсунському Онуфріївському монастирях.

У Мошногірському монастирі цегельний завод почав діяти у 1872 році, він складався з англійської випалювальної печі на 42 тис. штук, сараю для вироблення цегли-сирцю завдовжки в 25 сажень. Крім того, на заводі був будинок для управляючого та бараки для робітників. Подібний цегляний завод було запущено у 1875 р. на монастирському “шполянському хуторі”. Тут теж стояла англійська піч трохи меншої потужності – на 27 тис. штук [10, Арк.4–5 зв.].

Вимоги до розмірів цегли та її якісних пропорцій визначались у кожному окремому випадку. Скажімо, вищезгаданий майстер Задувайло у 1872 р. виготовляв цеглу розміром 1.5 x 3 x 6 вершків (1 вершок = 44,449 мм), а вже наступного року там само, але інший майстер виробляв цеглу розміром 1 x 1.5 x 3,1/8 вершка [9, Арк. 8].

На початок ХХ ст. у Жаботинському монастирі виробляли цеглу усталеного розміру - 6,3/4x3,1/8x6/8 вершка, й певних коливань не спостерігається. Практика цегельного виробництва мала глибокі традиції у Жаботинському монастирі. Згадки про монастирську цегельню зустрічаються серед монастирських документів із сімдесятих рр. ХІХ ст. Так, у 1870 році цей монастир найняв, для виготовлення для монастирських потреб 100000 випаленої цегли, жителя с. Плескачівка Ілька Яковича Бездітного. Наведемо частину контракту, підписаного майстром І.Я. Бездітним та настоятелем Жаботинського монастиря ігуменом Афанасієм:

“1. Виготовити 100000 цегли з монастирської глини “близь прежде бывшего кирпичного завода” на вказаному мені місці.

3. Зобов’язуюсь збудувати найнятими мною людьми з монастирського лісу на вказаному мені місці сарай для роботи, піч для випалення цегли з виробленого мною сирцю. Також вимішування глини, підвезення піску та води, завантаження та вивантаження цегли повинні виконуватись моїми людьми.

5. За всю роботу я маю отримати від монастиря по 2 руб. сріблом із кожної тисячі цегли відданої монастиреві” [8, арк.1].

У контрактах обов’язково визначались права підрядчика на продаж виробленої продукції. Причому монастирі не дозволяли без згоди настоятеля продавати цеглу з заводу (що ретельно дотримувалось). Усі операції проводилися через монастирську канцелярію, тобто цегельні заводи були не окремими структурними одиницями, а невід’ємною частиною монастирського господарства.

Розглядаючи тему собівартості виготовлення цегли для монастиря, варто врахувати інфляційні процеси, які проявлялись як у зростанні вартості виготовлення товару, так і у зростанні ціни на цеглу.

Якщо у 1870 р. вартість робіт становила 2 руб., то у 1873 р. вартість становила 3 руб. за кожену тисячу випаленої та по 1.5 руб. за тисячу сирцю. Станом на 1911–12 рр. вартість виготовлення сирцю на монастирських заводах зросла до 4 руб., а випаленої цегли - до 5,5 руб. за тисячу [11, арк. 155.; 12, арк.26–27; 9, арк. 3–4].

Ринкова ціна цегли на початок ХХ ст. по Російській імперії становила 14–15 руб. за тисячу, а вартість виготовлення – 78 руб., що давало прибуток близько 100% [13, 129 –144]. Як ми зазначили вище, в монастирських цегельних заводах виробництво цегли коштувало 5,5 рублів. Водночас вартість тисячі становила 18 руб. сріблом, тобто прибуток становив 325% [8, арк. 155]. Причиною такої прибутковості монастирських цегелень була висока якість продукції та дешевизна робочої сили в регіоні.

Робітники чоловічої статі отримували за день роботи (виготовлення від 1000 до 1500 цеглин) 1 руб., а жінки – 80 коп. Машинне виробництво здешевлювало собівартість виготовлення тисячі до 52 коп., та поряд із тим вимагало вкладання близько 10000 руб. для купівлі машини і постійних амортизаційних витрат. У результаті собівартість незначно відрізнялась, а це в свою чергу сповільнювало впровадження машин [13, 129–144].

Добра слава про репутацію цегли Жаботинського монастиря збереглась до сьогоднішнього дня. Його цеглу легко визначити за відповідним маркуванням – літерами ”О” та “М” (Онуфріївський монастир). Цеглу, яку ми масово знаходимо на подвір’ї цього монастиря, й через сто років, із певністю можна охарактеризувати як високоякісну. Порівняно висока добротність продукції (будівельної цегли мало бути - 50%, “залізняка” та “напівзалізняка” - по 25% була наслідком наявності високоякісної сировини і кваліфікації майстра.

Наявність цегельних заводів при монастирях свідчить про потужність монастирських господарств у цілому. Якщо врахуємо, що цегельні постійно діяли лише при двох із дев’яти заштатних монастирів Київської єпархії, то порівняно з губернськими показниками такі цифри мали пристойний вигляд. За статистичними даними на 1900 рік, в Україні в цілому діяло 197 цегельних заводів, з яких 45 розміщувались в Київській губернії [14, 39]. Тобто 4,4% цегельного виробництва припадало на монастирські господарства.

Аналіз джерельної бази показує, що монастирі південної Київщини показує, що виробництво цегли у монастирських господарствах в останній чверті ХІХ ст. набуло рис промислового, товарного виробництва. На початок ХХ ст. цегельні заводи в силу зростання попиту на сировину стають високорентабельними і слугували вагомим джерелом поповнення монастирського бюджету.

На початок ХХ ст. цегельні заводи в силу зростання попиту на сировину стають високорентабельними. Таким чином, цегельне виробництво

в монастирях Київщини повністю забезпечувало власні потреби та становило одну зі статей монастирського прибутку.

Крім того монастирські господарства, а разом з ними й цегельні заводи були місцем постійних чи тимчасових заробітків для жителів сусідніх населених пунктів.

Література:

1. Ростиславов Д.И. “Опыт исследования об имуществах и доходах наших монастырей”. СПб., 1876. 396 с. С. 83.
2. Федоров В.А. “Русская православная церковь и государство. Синодальный период (1700-1917)”. – М.: Русская панорама, 2003. – 479 с.
3. Мариновський Ю.Ю. Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучаної Черкаської області до 1917 р. Черкаси, Відлуння. -1997. - 188 с.
4. Крижанівський О.П. “Церква у соціально-економічному житті Правобережної України (XVIII - перша пол. XIX ст.)”. К.,1991.-127с.
5. Свешніков М.І. “Промышленность” // Энциклопедический словарь / Под ред. Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1898. – Т.25. Кн.49. – 478 с.
6. ЦДАУК. - ф.180. – оп.1. спр.22. “Дело о постройке церкви в Мотроненском Троицком монастыре”, арк.19.
7. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. К.: Типография Киево-Печерской Лавры.-1864.- 763 с.
8. ДАЧО. - ф.149. оп.1 спр. 134. “Договора на изготовление кирпича на монастырском кирпичном заводе с крестьянами с. Змагайловки”, арк.1.
9. ДАЧО. - ф.148. - оп.1. - Спр.233 “Договоры с вольнонайомными крестьянами о выделке кирпича для монастыря”. арк.1–2
10. ДАЧО. - ф.148. - оп.1 - спр.134, Арк.4–5 зв.
11. ДАЧО. – ф.149. - оп.1 - спр.138. “Дело о постройке гостиницы, церквей, жилых помещений” арк. 155.
12. ДАЧО. - ф.149. - оп.1. - спр.135 “Договора на изготовление кирпича на монастырском кирпичном заводе”. арк. 26–27.
13. Крупкий А.К. Кирпичное производство // Энциклопедический словарь / Под ред. Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1895 - Т.15., Кн. 29. – 478 – С.129 –144.
14. Несторенко А.А. Почерк истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX века. М.: Госиздат. политической литературы. – 306 с.

(українське слово “цегла” має спільний корінь із німецьким відповідником “der Ziegel”)